

Inhoud

Inleiding 7

1. Géricault: Van ramp tot kunst 18
2. Delacroix: Hoe romantisch? 52
3. Courbet: Niet zo, maar zo 70
4. Manet: In zwart-wit 86
5. Fantin-Latour: Mannen op een rij 109
6. Cézanne: Beweegt een appel? 124
7. Degas: En vrouwen 137
8. Redon: Omhoog, omhoog! 149
9. Bonnard: Marthe, Marthe, Marthe, Marthe 165
10. Vuillard: Noemt u hem gerust Édouard 180
11. Vallotton: De buitenlandse Nabi 204
12. Braque: Het hart van de schilderkunst 226
13. Magritte: Vogels en eieren 242
14. Oldenburg: Zachte pret 253
15. Maar wordt het kunst? 263
16. Freud: De episodist 275
17. Hodgkin: Woorden voor H.H. 299

Dankwoord 314
Lijst van illustraties 316

Géricault: Van ramp tot kunst

I

Het begon met een voorteken.

Ze hadden Kaap Finistère gerond en zeilden met een frisse bries van achteren naar het zuiden, toen het fregat werd omsingeld door een school dolfijnen. De opvarenden verdrongen zich op de achtersteven en langs de borstwering en verwonderden zich erover dat deze dieren in staat waren een schip te omsingelen dat al een vrolijk vaartje van negen, tien knopen had. Terwijl ze bewonderend naar de kunsten van de dolfijnen keken, werd er alarm geslagen. Een scheepsjongen was uit een van de voorste patrijspoorten aan stuurboordzijde gevallen. Er werd een alarmschot gelost, een reddingsvlot in zee gegooid en het schip draaide bij. Maar deze manoeuvres werden omslachtig uitgevoerd en tegen de tijd dat er een sloep met zes man aan boord werd afgevierd, was dit tevergeefs. Ze konden het vlot niet vinden, om van de jongen nog maar te zwijgen. Hij was pas vijftien jaar en zij die hem kenden, beweerden dat hij goed kon zwemmen; ze vermoedden dat hij het vlot naar alle waarschijnlijkheid wel zou hebben bereikt. Als dat zo is, heeft hij daar zeker de dood gevonden na allergruwelijkst te hebben geleden.

De expeditie naar Senegal bestond uit vier schepen: een fregat, een korvet, een fluit en een brik. Ze was op 17 juni 1816 van het eiland Aix vertrokken met 365 mensen aan boord. Nu

vervolgde ze haar koers naar het zuiden terwijl het aantal opvarenden met één was afgenomen. Op Tenerife proviandeerden ze en namen kostelijke wijnen, sinaasappels, citroenen, baviaanvijgen en allerlei groenten aan boord. Hier viel hun de ontaardheid van de plaatselijke bevolking op: de vrouwen van Saint Croix stonden voor hun deuren en drongen er bij de Fransen op aan dat ze binnen zouden komen, in het volle vertrouwen dat de jaloezie van hun mannen genezen zou worden door de monniken van de Inquisitie, die excessieve echtelijke liefde zouden veroordelen als een blindmakend geschenk van Satan. Bedachtzame passagiers schreven dit gedrag toe aan de zuidelijke zon, wiens kracht, naar bekend is, zowel natuurlijke als zedelijke banden doet verslappen.

Van Tenerife zeilden ze richting zuidzuidwest. Harde winden en slechte navigatie verstrooiden de vloot. Het fregat passeerde in zijn eentje de evenaar en rondde Kaap Barbas. Het voer dicht langs de kust, soms niet meer dan een half kanonschot ervandaan. De zee was bezaaid met rotsen; brikken konden deze zee bij laag water niet bevaren. Ze hadden Kaap Blanco gerond, dat dachten ze tenminste, toen ze in een ondiepte bleken te varen; het lood werd ieder halfuur neergelaten. Bij het aanbreken van de dag bepaalde meneer Maudet, de officier van de wacht, zijn positie op een kippenhok en rekende uit dat ze zich aan de rand van de Arguin-bank bevonden. Zijn raad werd in de wind geslagen. Maar zelfs wie geen verstand van de zee had, kon zien dat het water van kleur was veranderd; opzij van het schip dreef zeewier en er werd een massa vis gevangen. Bij kalme zee en helder weer waren ze bezig vast te lopen. Het lood gaf achttien vadem aan en kort daarop zes vadem. Omdat het fregat tegen de wind in voer, maakte het bijna meteen slagzij; een tweede en een derde keer, toen lag het stil. De loodlijn gaf een diepte aan van vijf meter, zestig centimeter.

Ze hadden het ongeluk dat ze bij vloed op de bank waren gelopen; en pogingen om het schip vlot te krijgen misluk-

ten doordat de zee woest werd. Het fregat was duidelijk niet meer te redden. Omdat de reddingsboten aan boord niet genoeg ruimte boden voor de hele bemanning, werd er besloten een vlot te bouwen en daar de mensen op in te delen voor wie in de boten geen plaats was. Het vlot zou vervolgens naar de kust worden gesleept en allen zouden gered worden. Dit was een uitstekend plan; maar zoals twee bemanningsleden later zouden bevestigen werd het getekend op los zand, dat door de adem van de zelfzucht werd verwaaid.

Het vlot werd gebouwd, en degelijk gebouwd, de plaatsen in de boten toegewezen, proviand klaargemaakt. Bij het aanbreken van de dag, toen er twee meter, zeventig centimeter water in het ruim stond en de pompen het begaven, werd het bevel gegeven het schip te verlaten. Maar wanorde kreeg het gedegen plan al gauw in zijn greep. De toewijzing der plaatsen werd genegeerd en de proviand werd slordig behandeld, vergeten, of viel in het water. De bezetting van het vlot zou uit honderdvijftig man bestaan: honderdtwintig soldaten inclusief officieren, negenentwintig mannelijke zeelieden en passagiers, en een vrouw. Maar nauwelijks waren er vijftig man aan boord van dit toestel gegaan – dat twintig meter lang was en zeven meter breed – of het zakte minstens zeventig centimeter onder water. Ze gooiden de vaten meel eraf die aan boord waren gedragen, waarop het vlot weer omhoogkwam; de overgeblevenen stapten erop en het zakte weer weg. Toen het toestel volledig beladen was, lag het een meter onder het wateroppervlak en de opvarenden waren zo dicht opeengepakt dat ze geen stap konden verzetten; aan de voorkant en de achterkant stonden ze tot aan hun middel in het water. Losse meelvaten werden door de golven tegen hen aan gesmeten; een zak beschuiten van vijftientwintig pond werd hun van bovenaf toegeworpen en door het water in een brij veranderd.

Het was de bedoeling dat een van de zeeofficieren het bevel zou voeren over het vlot; maar deze officier weigerde aan

boord te gaan. Om zeven uur 's ochtends werd het teken tot vertrek gegeven en maakte de kleine vloot zich los van het opgegeven fregat. Zeventien personen hadden geweigerd het schip te verlaten, of ze hadden zich verstopt, en bleven dus aan boord achter om hun lot te ontdekken.

Het vlot werd gesleept door vier boten op een rij aan bakboord, voorafgegaan door een pinas, die de diepte mat. Toen de boten hun posities innamen, steeg uit de mannen op het vlot de kreet *Vive le roi!* op en werd er een kleine witte vlag aan het uiteinde van een musket in de lucht gestoken. Maar het was op dit ogenblik, toen de opvarenden van het vlot de grootste hoop en verwachting koesterden, dat de adem van de zelfzucht zich bij de gewone winden van de zee voegde. Een voor een, of het nu om reden van eigenbelang, incompetentie, tegenspoed of schijnbare noodzaak was, werden de sleeptouwen losgegooid.

Het vlot was nauwelijks twee mijl van het fregat verwijderd toen het in de steek werd gelaten. De opvarenden hadden wijn, een beetje brandewijn, wat water en een kleine portie doorweekte beschuit bij zich. Ze hadden geen kompas of kaart meegekregen. Zonder riemen of roer was het onmogelijk om het vlot in toom te houden en ook nauwelijks mogelijk om de opvarenden in toom te houden, die voortdurend tegen elkaar aan werden gesmeten terwijl het water over hen heen golfde. Tijdens de eerste nacht stak er een storm op, die het toestel met enorm geweld heen en weer wierp; de kreten der opvarenden vermengden zich met het brullen van de golven. Sommigen bevestigden touwen aan de balken van het vlot en klampten zich daaraan vast; allen werden meedogenloos door elkaar geschud. Toen de dag aanbrak was de lucht vervuld van jammerkreten, er werden geloften aan de hemel gedaan die nooit konden worden waargemaakt en iedereen bereidde zich voor op zijn dood. Het was onmogelijk je een idee over die eerste nacht te vormen dat niet onderdeel voor de werkelijkheid.

De volgende dag was de zee kalm en voor velen vlamde de hoop weer op. Niettemin namen twee jonge knapen en een bakker, ervan overtuigd dat de dood onontkoombaar was, afscheid van hun metgezellen en omarmden eigener beweging de zee. Het was op deze dag dat de opvarenden van het vlot hun eerste waanvoorstellingen kregen. Sommigen meenden land te zien, anderen namen schepen waar die hen kwamen redden en toen die bedrieglijke hoop op de rotsen te pletter sloeg, bracht dat nog grotere neerslachtigheid teweeg.

De tweede nacht was verschrikkelijker dan de eerste. De zeeën waren zo hoog als bergen en het vlot dreigde voortdurend om te slaan; de officieren die zich bij de korte mast verdrongen, bevalen het krijgsvolk van de ene kant van het toestel naar de andere te gaan, om tegenwicht te bieden aan de energie van de golven. Een groepje mannen, ervan overtuigd dat het met hen gedaan was, brak een vat wijn open en besloot hun laatste momenten te verzachten door de verstandelijke vermogens prijs te geven; waarin zij slaagden, totdat het zeewater binnendrong door het gat dat ze gemaakt hadden en de wijn bedierf. Omdat ze daardoor nog eens zo razend werden, besloten deze gestoorde mannen allen naar een gemeenschappelijke ondergang te zenden en vielen daartoe aan op de touwen die het vlot bijeenhielden. Men bood weerstand aan de muiters en er vond een hevige strijd plaats te midden van de golven en de nachtelijke duisternis. De orde werd hersteld en er brak een uur van rust aan op dat noodlottige toestel. Maar te middernacht stond het soldatenvolk weer op en viel zijn meerderen aan met messen en sabels; zij die geen wapen hadden, waren zo buiten zichzelf dat ze de officieren met hun tanden trachtten te verwonden en velen liepen beten op. Mannen werden in zee gegooid, geknuppeld, gestoken; er werden twee vaten wijn overboord gegooid en het laatste restje water. Tegen de tijd dat de schurken het onderspit hadden gedolven, was het vlot beladen met lijken.

Tijdens de eerste opstand werd een werkman genaamd

Dominique, die zich bij de muiters had aangesloten, in zee geworpen. Toen hij de klagelijke kreten van zijn perfide ondergeschikte hoorde, stortte de ingenieur die verantwoordelijk was voor de werklieden zich in het water, pakte de schurk bij zijn haar en slaagde erin hem weer aan boord te trekken. Het hoofd van Dominique was opengekliefd door een sabel. De wond werd in het donker verbonden en de stumper weer tot leven gewekt. Maar zodra hij was bijgekomen sloot de ondankbare zich opnieuw aan bij de muiters en kwam samen met hen weer in opstand. Ditmaal ondervond hij minder geluk en minder genade; hij kwam diezelfde nacht om het leven.

De ongelukkige overlevenden werden nu bedreigd door waanzinnigheid. Sommigen stortten zich in zee; sommigen werden apathisch; sommige ongelukkige stakkers gingen hun kameraden te lijf met getrokken sabels en eisten *een kippenvleugel*. De ingenieur, wiens dapperheid de werkmans Dominique had gered, zag zichzelf over de heerlijke vlakten van Italië reizen, terwijl een van de officieren tegen hem zei: 'Ik herinner me dat we door de boten in de steek zijn gelaten; maar vrees niet: ik heb zojuist aan de gouverneur geschreven en over enkele uren worden we gered.' De ingenieur, kalm in zijn waanzin, reageerde als volgt: 'Hebt u een duif om uw orders zo snel te laten overbrengen?'

Voor de zestig mensen die zich nog op het vlot bevonden, was er nog maar één vat wijn over. Ze verzamelden nestels van de soldaten en maakten er vishaakjes van; ze namen een bajonet en verbogen deze om er een haai mee te vangen. Waarop er een haai kwam die de bajonet beetpakte, hem met een woedende beweging van zijn bek weer rechtboog en wegzwom.

Een drastisch middel bleek noodzakelijk om hun ellendige bestaan te rekken. Enkelen van degenen die de nacht van de muiterij hadden overleefd, vielen op de lijken aan en hakten er stukken af, waarna ze het vlees meteen verslonden.

De meeste officieren weigerden dit vlees; hoewel er een was die voorstelde het eerst te drogen teneinde het smakelijker te maken. Sommigen probeerden op zwaardgordels en kardoesdozen te kauwen en op de leren banden van hun mutsen, wat weinig baatte. Een matroos probeerde zijn eigen uitwerpselen op te eten, maar kon het niet.

De derde dag was kalm en mooi. Ze rustten uit, maar wrede dromen verergerden de verschrikkingen die ze toch al te verduren hadden door honger en dorst. Het vlot, dat nu minder dan de helft van de oorspronkelijke bemanning vervoerde, was omhooggekomen in het water, een onvoorzien voordeel van de muiterijen van die nacht. Maar de opvarenden stonden nog altijd tot aan hun knieën in het water en konden alleen staande rusten, tegen elkaar aan gedrukt in een compacte massa. Op de vierde ochtend zagen ze dat er die nacht een twaalfstal van hun makkers was gestorven; de lijken werden toevertrouwd aan de zee, op één na, dat bewaard werd voor het stillen van hun honger. Die middag om vier uur kwam er een school vliegende vissen over en vele daarvan kwamen vast te zitten tussen de uiteinden van het vlot. Die avond bereidden ze de vis toe, maar hun honger was zo reusachtig en de porties zo karig dat velen mensenvlees aan de vis toevoegden en toen het vlees toe bereid was, vond men het minder weersprekend. Zelfs de officieren aten ervan toen het hun in deze vorm werd voorgezet.

Vanaf die dag leerden allen mensenvlees eten. De volgende nacht zou er een nieuwe voorraad van brengen. Enige Spanjaarden, Italianen en negers, die zich tijdens de eerste muiterijen afzijdig hadden gehouden, smeedden een complot om hun superieuren overboord te gooien en naar de kust te ontsnappen, waarvan ze meenden dat die nabij was, met de kostbaarheden en bezittingen die in een zak waren gedaan en aan de mast gehangen. Weer volgde er een verschrikkelijke strijd en bloed spoelde over het fatale vlot. Toen deze derde muiterij eindelijk onderdrukt werd, waren er niet meer dan

dertig man aan boord over en was het vlot nog verder omhooggekomen in het water. Er lag nauwelijks een man op die geen wonden had waarin voortdurend zout water spoelde, en er werden doordringende kreten gehoord.

Op de zevende dag verstopten twee soldaten zich achter het laatste vat wijn. Ze sloegen er een gat in en begonnen de wijn door een strohalm te drinken. Toen ze betrapt werden, werden de beide overtreders meteen in het water geworpen, in overeenstemming met de noodzakelijke wet die was afgekondigd.

Nu gebeurde het dat de verschrikkelijkste beslissing werd genomen. Toen ze telden met hoeveel ze nog over waren, bleek dat ze met hun zevenentwintigen waren. Daarvan hadden er vijftien waarschijnlijk nog enkele dagen te leven; de rest, die grote wonden had opgelopen, terwijl velen ijlkoorts hadden, had slechts de geringste kans om te overleven. Maar in de tijd die misschien toch nog voor hun dood zou verstrijken, zouden ze de beperkte voorraad proviand stellig nog meer doen slinken. Er werd uitgerekend dat ze met elkaar misschien wel dertig of veertig flessen wijn zouden opdrinken. De zieken op half rantsoen zetten, betekende hen langzaam vermoorden. En zo werd er, na een discussie waarin de verschrikkelijkste wanhoop de overhand had, door de vijftien gezonden overeengekomen dat hun zieke kameraden, voor het gemeenschappelijk heil van hen die nog een kans hadden om te overleven, in zee geworpen moesten worden. Drie matrozen en een soldaat, wier harten inmiddels waren gehard door de voortdurende aanblik van de dood, voerden deze weerzinwekkende maar noodzakelijke executies uit. De gezonden werden van de ongezonden gescheiden zoals rein van onrein.

Na dit wrede offer gooiden de laatste vijftien overlevenden al hun wapens in het water en hielden alleen een sabel over voor het geval er touw of hout moest worden doorgehakt. Er was genoeg voedsel over voor zes dagen terwijl ze wachtten op de dood.

Er was een klein voorval dat door ieder naar zijn aard werd geïnterpreteerd. Boven hun hoofden verscheen een fladderende witte vlinder van een soort die in Frankrijk veel voorkomt en die neerstreek op het zeil. Sommigen, die buiten zinnen waren van de honger, meenden zelfs hier een hapje in te zien. Voor anderen was het gemak waarmee hun bezoeker zich bewoog een absolute bespotting, daar zijzelf er uitgeput en bijna roerloos onder lagen. Voor weer anderen was deze simpele vlinder een teken, een boodschapper van de Hemel, zo wit als Noachs duif. Zelfs de sceptici die weigerden er een goddelijk werktuig in te zien, wisten met voorzichtige hoop dat vlinders zich niet ver verwijderden van het vasteland.

Maar het vasteland kwam niet in zicht. Onder de brandende zon werden ze verteerd door een razende dorst, totdat ze hun lippen begonnen te bevochtigen met hun eigen urine. Ze dronken die uit kleine tinnen kroesjes die ze eerst in het water hielden om het vocht uit hun binnenste sneller af te laten koelen. Het gebeurde wel dat iemands kroes gestolen werd en dat hij die later terugkreeg, maar zonder de urine die erin had gezeten. Er was iemand die zich er niet toe kon brengen ervan te drinken, hoeveel dorst hij ook had. Een chirurgijn in hun midden merkte op dat de urine van sommige mannen aangenamer smaakte dan die van anderen. Hij merkte tevens op dat een onmiddellijk effect van het drinken van urine de neiging was om nogmaals te urineren.

Een officier van het leger ontdekte een citroen, die hij helemaal voor zich alleen wilde houden; heftige smeekbeden overtuigden hem van de gevaren van zelfzucht. Er werden ook dertig tenen knoflook gevonden, waaruit nog meer onenigheid voortkwam; als niet alle wapens op een sabel na waren weggegooid, zou er misschien weer bloed zijn gevloeid. Er waren twee flacons met sterkedrank voor het schoonmaken van de tanden; een of twee druppels van deze drank, die door de bezitter met tegenzin werden verstrekt, brachten een

verrukkelijke sensatie op de tong teweeg, die de dorst enkele seconden verdreef. Een paar stukken tin die in de mond werden gestopt brachten een zekere koelte teweeg. Een lege flacon die eens rozenolie had bevat, werd door de overlevenden aan elkaar doorgegeven; ze snoeven eraan en de resten van het parfum hadden een kalmerende uitwerking.

Op de tiende dag vatten enkele mannen na het ontvangen van hun wijnrantsoen het plan op om zich te bedrinken en vervolgens zelfmoord te plegen; ze werden met moeite van die gedachte afgebracht. Het vlot was omringd door haaien en in hun waanzin gingen enige soldaten openlijk zwemmen in het zicht van deze reusachtige vissen. Acht mannen, die vermoedden dat het land niet ver weg kon zijn, bouwden een tweede vlot om mee te ontsnappen. Ze bouwden een smal gevaarte met een korte mast en het doek van een hangmat als zeil; maar toen ze het uitprobeerden, bewees de broosheid van het vlot hoe gewaagd hun onderneming was en zagen ze ervan af.

Op de dertiende dag van hun beproeving kwam de zon op aan een wolkeloze hemel. De vijftien stumpers hadden hun gebeden tot de Almachtige gezegd en hun wijnrantsoenen verdeeld toen een kapitein van de infanterie, die in de richting van de horizon keek, een schip ontwaarde en dit met een uitroep bekendmaakte. Allen zeiden de Here dank en raakten in vervoering van vreugde. Ze bogen hoepels recht en bevestigden zakdoeken aan de uiteinden; een van hen klom boven in de mast en zwaaide met die vlaggetjes. Allemaal keken ze naar het schip aan de horizon en maakten gissingen over zijn koers. Sommigen schatten dat het met de minuut dichterbij kwam; anderen beweerden dat het de andere kant op voer. Een halfuur lang zweefden ze tussen hoop en vrees. Toen verdween het schip van de zee.

Van vreugde vervielen ze in neerslachtigheid en verdriet; ze benijdden hen die al gestorven waren hun lot. Toen maakten ze, om enige afleiding van hun wanhoop te vinden in de

slaap, een afdak tegen de zon van een stuk doek en gingen eronder liggen. Ze maakten het plan een verslag van hun avonturen te schrijven, dat ze allemaal zouden ondertekenen en boven in de mast spijkeren, in de hoop dat het op een of andere manier hun gezinnen en de regering zou bereiken.

Ze hadden twee uur doorgebracht met de afschuwelijkste bespiegelingen toen de meester-kanonnier, die naar de voorkant van het vlot wilde, uit de tent kwam en op een halve mijl afstand de Argus op hen af zag komen, met alle zeilen geheesen. Hij kon ternauwernood ademen. Zijn handen strekten zich uit naar de zee. 'Gered!' zei hij. 'Zie die brik daar naderen!' Allen verheugden zich; zelfs de gewonden trachtten naar de achterkant van het vlot te kruipen om de nadering van hun redders beter te kunnen zien. Ze omarmden elkaar en hun blijdschap werd twee keer zo groot toen ze zagen dat ze hun verlossing aan Fransen dankten. Ze wuifden met zakdoeken en dankten de Voorzienigheid.

De Argus katte haar zeilen en ging aan stuurboord liggen, op een half pistoolschot afstand. De vijftien overgeblevenen, van wie de sterksten niet langer dan achtenveertig uur meer hadden kunnen overleven, werden aan boord genomen; de gezagvoerder en de officieren van de brik deden door hun herhaalde zorg de vlam van het leven weer oplaaien in de overlevenden. Twee mannen, die later hun verslag van de beproeving zouden schrijven, hebben geconcludeerd dat de wijze waarop ze gered werden werkelijk wonderbaarlijk was en dat de vinger des Hemels duidelijk viel waar te nemen in deze gebeurtenis.

De reis van het fregat was begonnen met een voorteken en hij eindigde met een echo. Toen het fatale vlot wegvoer, voortgesleept door de boten die het begeleidden, bleven er zeventien personen achter. Nadat zij aldus eigener verkiezing in de steek waren gelaten, zochten ze meteen het schip af naar alles wat de vertrekkenden niet hadden meegenomen en waarin de zee niet was doorgedrongen. Ze vonden beschui-